

Soubor skleníků v panské zahradě Choltice

Jitka Svobodová – Aleš Papáček

Produkčním zámeckým zahradnictvím byla doposud věnována minimální pozornost, i když dotvářejí ucelený pohled na život šlechty do roku 1945, resp. 1948. Kuchyňské neboli panské (užitkové) zahrady vždy představovaly neoddělitelnou a hospodářsky velmi důležitou součást zámeckých areálů. Jedna z nejvýznamnějších se autenticky dochovala v Cholticích na Pardubicku.

Panská zahrada při zámku Choltice byla založena pravděpodobně se stavbou nového zámku v první polovině 17. století za Thunů. Již v té době zde stála budova kuželníku, užívaná v letech 1736–1830 jako panská faktorie, konkrétně přádelna lnu a bavlny, později upravená na obytný panský dům. Nejstarší znázornění je uvedené na mapě z r. 1738, která zachycuje obdélný pozemek tehdejší užitkové zahrady rozdělený na čtyři části. Nejspíše zelinářský úsek, částečně využívaný po roce 1755 jako štěpnice,¹ se nacházel na západě, vlastní štěpnice ve východní části a dvě středová pole měla pravidelnou reprezentační úpravu (ranžírunk)² s hvězdicovým vedením cest. Kompozičně nejzajímavějším prvkem je dodnes gloriety, raně barokní osmiboký lusthaus³ z druhé poloviny

Obr. 1. Idealizovaný pohled na panskou zahradu s dominantní budovou býv. kuželníku uprostřed, před ní formální zahrada, nejspíše s vyskládanými nádobovými rostlinami, a nalevo umělý kopec s cestní sítí lemovanou tvarovanou zelení vedoucí ke gloriety, J. Venuto, zdroj: Městys Choltice, 2021

Obr. 2. Panoramatický snímek panské zahrady od glorietu. Zleva budova býv. kuželníku (faktorie), malý skleník (za ním zeď staršího skleníku s komínem), ananasovna s komínem, stavby v prostoru nedochovaného velkého palmového skleníku a vpravo fíkovna, foto: Jitka Svobodová, 2021

17. století, vystavěný na uměle navrženém podsklepeném pahorku (viz obr. 1). Důležitou roli hrála i kočárová cesta, která vedla od zámeckého čestného dvora s okrasnou zahradou, dále kolem panské zahrady (podél řady dnešních skleníků), směrem k hájovně v bažantnici.⁴ Na reprezentační význam této částečně dochované komunikace poukazuje pilířová zámecká brána, k níž stoupala cesta dnešní zámeckou zahradou a dvě další brány při vstupu a v závěru panské zahrady, za níž ji dodnes rytmitizují fragmenty ovocného stromořadí, které se dle pamětníků nacházelo ještě v 2. pol. 20. století⁵ i ve vlastní zahradě.⁶ Dochovaným prvkem je i kamenná ohradní zeď po obvodu objektu.

Mapa stabilního katastru z r. 1839 již zachycuje řadu skleníků v nynějším umístění.⁷ Zajímavým dokladem je plán nového palmového skleníku signovaný architektem „Voleník“, patrně z doby po polovině 19. století, který zachycuje přestavbu nejspíše oranžerie a uvádí účel sousedních skleníků (vlevo při pohledu na průčelí byla ananasovna, vpravo fíkovna). Nynější skleníky tedy využily starších obvodových konstrukcí klasicistních skleníků a zachovaly tak kontinuitu využití pro pěstební účely.

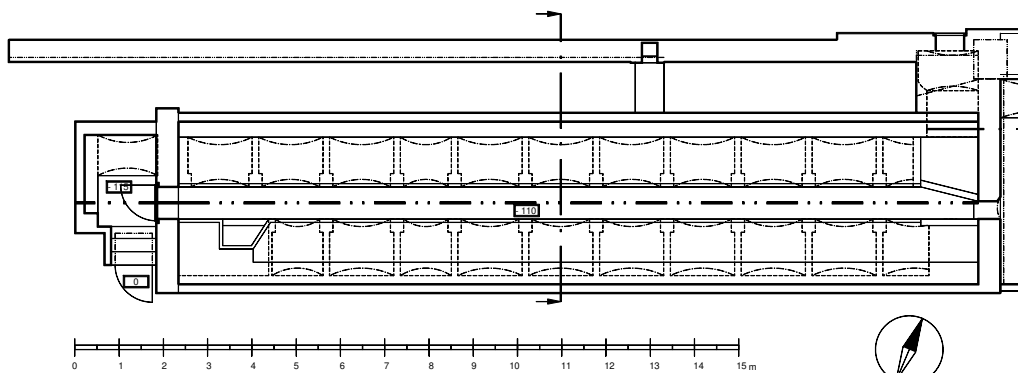

Obr. 3. Celkový pohled, nalevo budova bývalého kuželníku a za skleníkem cihlová zeď starší oranžerie s původním komínem, foto: Milan Křištof, 2021

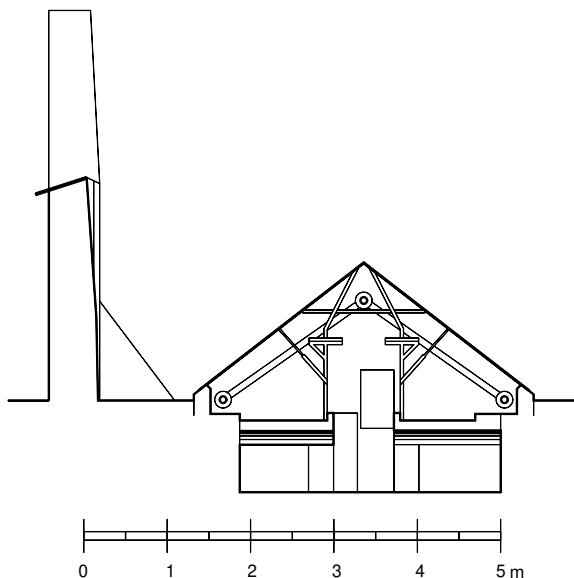
Malý skleník typu chýše

Skleník typu chýše⁸ je jeden z mála dochovaných tohoto druhu na území České republiky a tvoří vstupní trakt do původně propojeného souboru skleníků. Nachází se nejbližší k panskému domu, před historicky cennou severní obvodovou zdí zaniklé starší oranžerie. Zadní cihelná zeď, se sporými zbytky omítek, je v koruně zastřešená keramickými taškami ve spádu směrem ven. V jejím průběhu je vezděn komín, dokládající vytápění skleníku.

Na místě starší oranžerie je vybudován mladší skleník v menším rozsahu, s poslední významnou úpravou v meziválečném období 20. století. Je postavený na půdorysu úzkého protáhlého obdélníku a zahloubený do země. Na krátkých stranách je vymezen zdí bývalé ananasovny a protější štítovou zdí, mezi něž je vloženo tělo skleníku. Kovová konstrukce nízkého proskleného sedlového zastřešení spočívá na přízemních betonových obvodových zídkách. Sestupná šije schodiště do zahloubeného skleníku je chráněna drobným cihelným přístavkem s asymetrickou sedlovou střechou krytou taškami, do něhož se vstupuje šikmými padacími dveřmi. Vnitřní prostor je účelně uspořádán k pěstování květinové a zeleninové sadby, uprostřed je manipulační ulička a po stranách zděná konstrukce lavice pro květiny v nádobách, s vyspádováním a lemem proti odtoku vody. Konstrukce lavice je nesená sledem plochých kleneb na dělicích zídkách. Pro lepší využití prostoru byla nad lavicemi instalována ještě kovová konstrukce pro prkenné police a ve vrcholu a po obvodu skleníku železné teplovodní

↑ Obr. 4. Aktuální půdorys malého skleníku typu chýše, autor: Petr Horák, 2020

← Obr. 5. Aktuální příčný řez stavbou skleníku, autor: Petr Horák, 2020

Obr. 6. Aktuální stav skleníku, foto: Milan Křištof, 2021

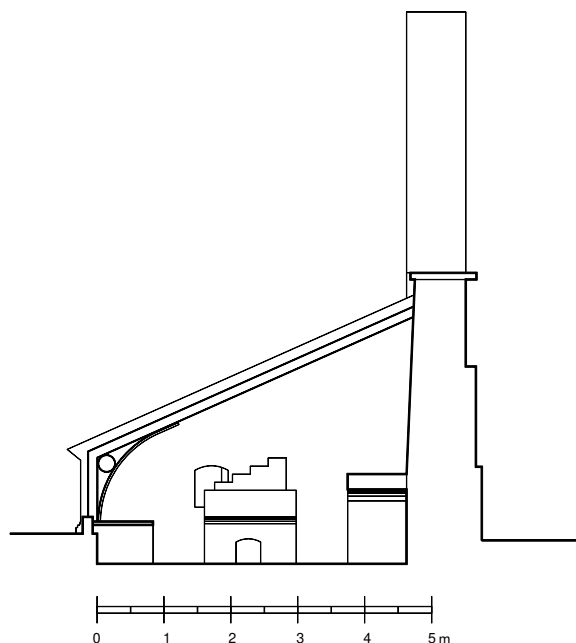
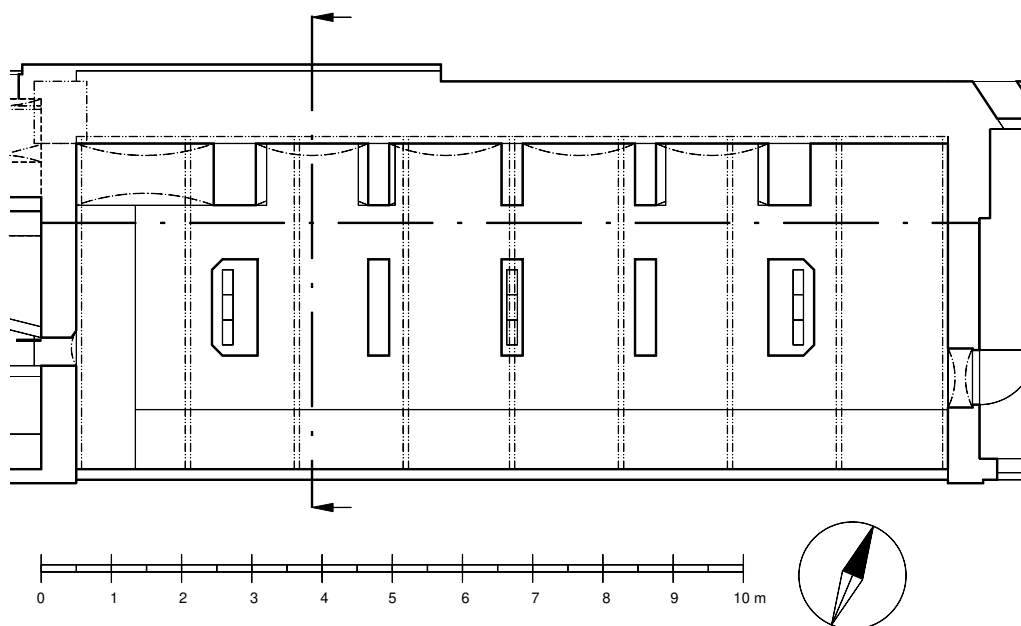
potrubí k udržování potřebné teploty. V koutě prostoru vlastního skleníku, při vstupu, se zachovala zděná nádrž na vodu.⁹

Ananasovna

Jediná zachovaná stavba pro pěstování ananasů v Pardubickém kraji navazuje na malý skleník a nedochovaný velký skleník. Skleník je postaven na půdorysu protáhlého obdélníku, vymezeného vysokou zadní zdí a dvěma bočními stěnami, které jsou v čele obloženy kamenem do podoby pilířů s patkami a římsami. Podlaha skleníku je zahloubena mírně pod úroveň okolního terénu. Podél přední stěny jsou viditelné zbytky zděné konstrukce pultu pro květiny v truhlících či květináčích¹⁰ se stupňovitě vyzděnými podporami pro podélné police, na nichž byly umístěny rostliny kvůli dostatečnému osvětlení, aby si vzájemně nestínily. Kostru proskleného pultového zastřešení tvoří kovová rámová konstrukce kotvená do zadní zdi a čelní zídky, zalamující se do nízké průčelní prosklené stěny. Kovové nosníky jsou v rozích zpevněny oblou příložkou s vloženým kruhovým motivem. Dřevěné latě pak nesly zasklení v drobném pravoúhlém rastru. Ve skleníku se jako součást západní boční zdi dochoval vysoký zděný komín a k němu náležející vytápěcí suterénní prostor s kotlem, přístupný dvířky ze zadní strany. Uvnitř skleníku se zachovaly i rozvodné trubky a vysoko v zadní zdi větrací otvory.¹¹

Nedochovaný velký palmový skleník

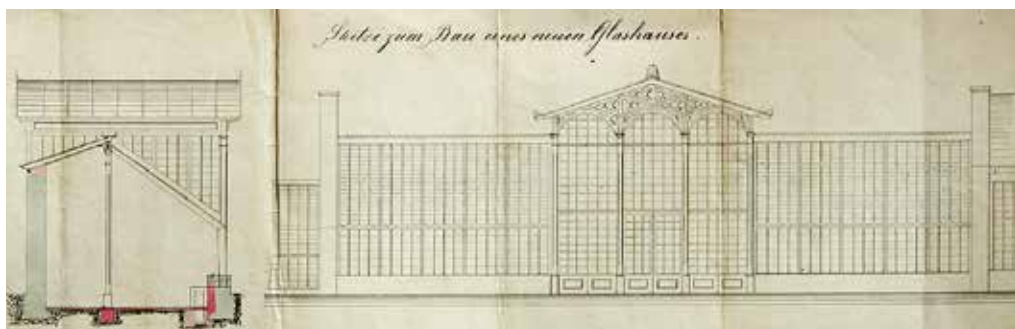
Původní podobu skleníku zachycuje nedatovaný plán choltického stavitele Voleníka asi z šedesátých až osmdesátých let 19. století. Skleník byl postaven na půdorysu protáhlého obdélníku, vymezeného vysokou zadní zdí a pomocí dvou bočních stěn. Uprostřed byl vyzdvižen vyšší pavilon s nízkým sedlovým zastřešením a dekorativním (vyřezávaným) štítem, obě boční části byly nižší, s nerovnoměrným sedlovým zastřešením, neseným interiérovými litinovými sloupy. Přední strana zastřešení i stěny byly prosklené do základního rastru drobnými tabulemi. K vybavení skleníku patřil i systém vytápění, torzálně zachovaný při zadní stěně. Tvar zastřešení je možné nalézt v otisku na východní stěně. Z tohoto skleníku se zachovaly jen obvodové stěny a topeniště, prostor byl vyplněn vestavbou utilitárních skladovacích objektů bez památkové hodnoty.¹²

↑ ← Obr. 7. a 8. Půdorys ananasovny a řez touto stavbou, autor: Petr Horák, 2021

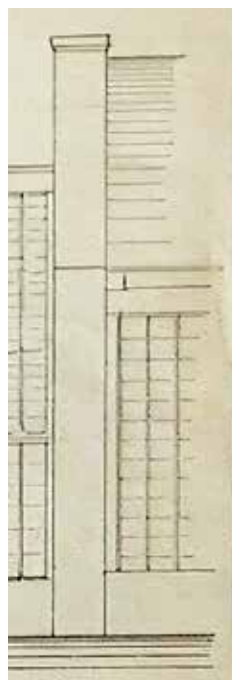
Fíkovna

V regionu jedna z posledních dochovaných staveb určená k celoročnímu pěstování fíkovníků (*Ficus carica*). Stejně jako u fíkovny v Kopidlně na Jičínsku je koncovým traktem skleníků v zámeckém zahradnictví. Fíkovna má kompaktní hmotu obdélného půdorysu se sedlovou střechou krytou keramickými taškami. Je vymezena třemi plnými zděnými obvodovými stěnami a na průčelní straně lehce sešikmenou dřevěnou skeletovou konstrukcí, v horní třetině s bedněným pláštěm, v dolní části s plným prosklením z druhotně užitých skleněných výplní. Uprostřed průčelní stěny jsou umístěna vstupní vrata dřevěné konstrukce. Podle nákresu na plánu skleníku od J. Voleníka měla fíkovna plně prosklenou přední stěnu, v drobném, téměř čtvercovém rastru (nejspíše

↑ Obr. 9. Plán velkého palmového skleníku od stavitele Voleníka, zdroj: PETRŽILKOVÁ, Simona, *Vybrané aspekty obnovy a regenerace vybraných památek zahradního umění*, nepublikovaná diplomová práce, Brno: Mendelova zemědělská a lesnická univerzita, Zahradnická fakulta v Lednici na Moravě, Lednice 2007

→ Obr. 10. Detail stavby (levá část) na plánu velkého skleníku (jeho pravá část), včetně znázornění okenních výplní, nad nimi nejspíše srolované rákosové rohože (nedochované) a střecha, zdroj: Tamtéž

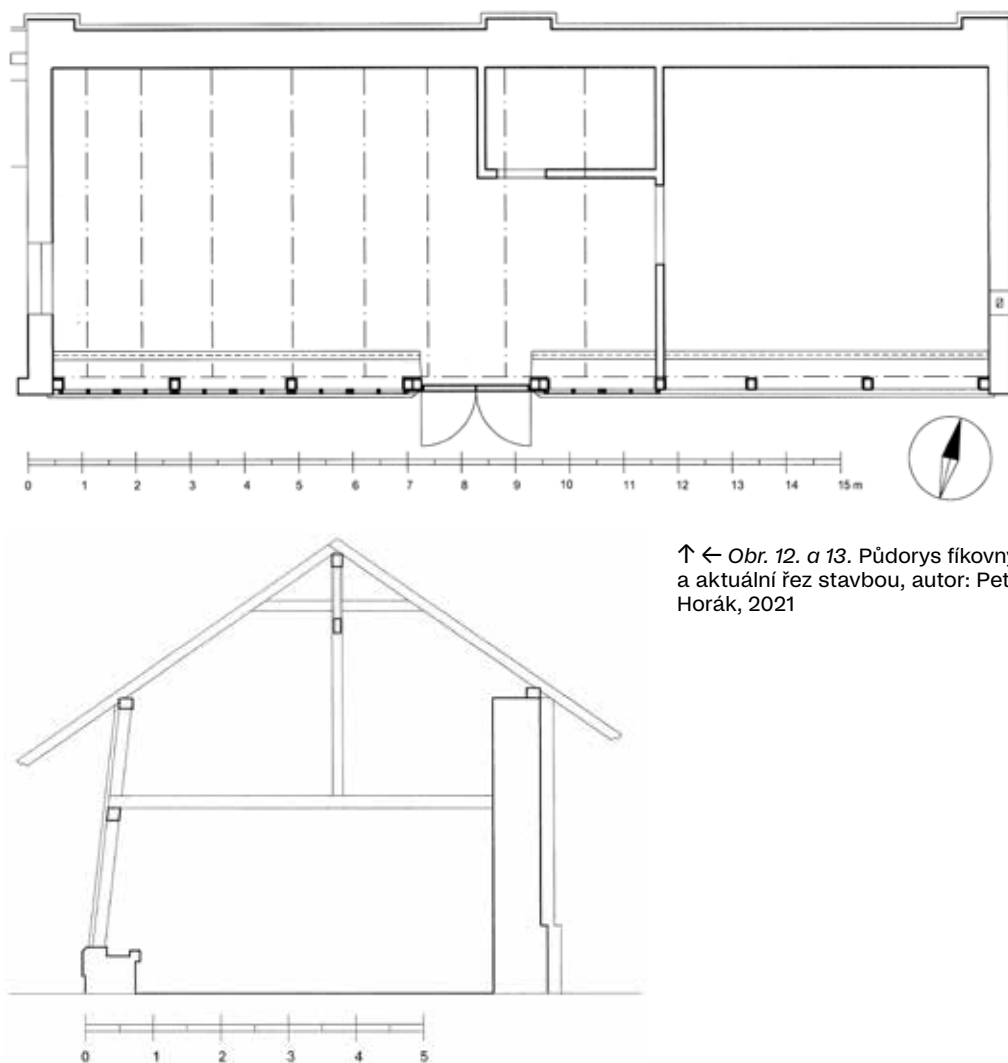

Obr. 11. Současný stav fíkovny, foto: Milan Křištof, 2021

se jednalo o vyjímatelná okna pařeništního typu, což by potvrzovaly fotografie fíkovny v Chrašti na Chrudimsku). Fíkovníky zde byly s největší pravděpodobností pěstovány celoročně ve volné půdě.

Lapidárně řešený půdorys obsahuje jediný prostor fíkovny, druhotně rozdělený na dvě nestejně velké místnosti a zděný kumbál. Místnosti jsou plochostropé, v levé části se zachoval trámový strop (tvořený vaznými trámy krovu) se záklopem z prken, resp. krajinek. V pravé části je původní strop zakrytý omítaným podhledem. Původní podlaha je nahrazena prostým betonem patrně z prvorepublikové úpravy.¹³

Objekty skleníků jsou nedílnou součástí prostoru zámecké panské zahrady, funkčně spjaté s provozem zámeckého areálu od 17. století, a představují významný hmotný doklad životního způsobu šlechty a správy panství zejména v průběhu 19. století. Stavby jsou svědectvím vyspělého a ojediněle zachovaného technického řešení odpovídajícího dobovým standardům a v původní podobě reagujícího architektonickou kvalitou na úroveň soudobého stavitelství ve venkovském vrchnostenském prostředí. Soubor skleníkových staveb urbanisticky dotváří prostor zahrady na jejím severním obvodu a fixuje historickou stopu někdejší kočárové cesty od zámku. Objekty sloužily nejen pro kuchyňskou potřebu zámku, ale také k pěstování nádobových rostlin, jimiž byl

↑ ← Obr. 12. a 13. Půdorys fíkovny a aktuální řez stavbou, autor: Petr Horák, 2021

obohacován ranžírunk v okolí gloriety, stejně jako zámecký park a dnes již nedochovaný zámecký parter, a podílely se tak na kultivaci zámeckého areálu a reprezentaci společenské elity. V současnosti jsou panská zahrada i výše zmíněné objekty v ní veřejnosti nepřístupné.

- 1 Štěpnice – většinou v pravidelném sponu vysazený ovocný sad.
- 2 Ranžírunk – prostor před oranžérií, jenž sloužil k letnění a vystavování nádobových rostlin v řadách. Citrusy a další subtropické dřeviny zde v pravidelném rytmickém uspořádání lemovaly jednotlivé cesty.
- 3 Zahradní pavilon s nízkou osmibokou stanovou střechou, s dnes již nedochovanou věžičkou, který má vstup obrácený k severu a další, zazděný, k jihu. Před vstupem se zachovalo několik kamenných stupňů schodiště. Jeho velice zajímavým prvkem je sklepní prostor. Glorieta je spolu s ohradní zdí zahrady a budovou faktorie veden v Ústředním seznamu kulturních památek ČR pod rejstříkovým číslem 17608/6-2080.
- 4 PETRŽILKOVÁ, Simona, *Vybrané aspekty obnovy a regenerace vybraných památek zahradního umění*, diplomová práce, Lednice: Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, 2008, 103 s. (zde jsou uvedeny odkazy na archivní prameny).
- 5 *Letecký měřický snímek*: WMSA08.1938.HERM32.09086 z 01.07.1938 12:00:00. Choltice: 652369, dostupný online <http://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=ims&idrastru=WMSA08.1938.HERM32.09086> [1. 9. 2022].
- 6 Znázorněno na plánu z roku 1755.
- 7 *Císařské povinné otisky stabilního katastru 1 : 2 880 – Čechy*. 2561-1 Choltice, B2_a_6C_2561-1_5, 1839, dostupné online: https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=cioc&idrastru=B2_a_6C_2561-1_5 [1. 9. 2022], a *Originální mapy stabilního katastru 1 : 2 880 – Čechy*. 0921 Choltice. B2_a_4C_921_6, 1839. Reambulace: 1873, dostupné online: http://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=omc&idrastru=B2_a_4C_921_6 [1. 9. 2022].
- 8 KŘESADLOVÁ, Lenka (ed.), *Rostliny v nádobách a stavby pro jejich přezimování v památkách zahradního umění*, Odborné a metodické publikace, svazek 63, Praha: Národní památkový ústav ve spolupráci s Metodickým centrem zahradní kultury v Kroměříži, 2015.
- 9 HORÁK, Petr – KRIŠTOF, Milan – PAPÁČEK, Aleš – POCHMANOVÁ, Jana – SVOBODOVÁ, Jitka, *Nálezová zpráva OPD: Dokumentace a průzkum objektů v areálu zámeckého zahradnictví v Cholticích skleník 1*, Pardubice: NPÚ, ÚOP v Pardubicích, 2020, NZ 5/20, 41 s.
- 10 Podobný, ale o něco vyšší podélný pult se nachází uprostřed a při zadní stěně, kde byl instalován ten nejvyšší.
- 11 HORÁK, Petr – KRIŠTOF, Milan – PAPÁČEK, Aleš – POCHMANOVÁ, Jana – SVOBODOVÁ, Jitka, *Nálezová zpráva OPD: Dokumentace a průzkum objektů v areálu zámeckého zahradnictví v Cholticích skleník 2 – ananasovna*, Pardubice: NPÚ, ÚOP v Pardubicích, 2021, NZ 6/20, 37 s.
- 12 HORÁK, Petr – KRIŠTOF, Milan – PAPÁČEK, Aleš – POCHMANOVÁ, Jana – SVOBODOVÁ, Jitka, *Nálezová zpráva OPD: Dokumentace a průzkum objektů v areálu zámeckého zahradnictví v Cholticích skleník 3*, Pardubice: NPÚ, ÚOP v Pardubicích, 2021, NZ 7/20, 35 s.
- 13 HORÁK, Petr – KRIŠTOF, Milan – PAPÁČEK, Aleš – POCHMANOVÁ, Jana – SVOBODOVÁ, Jitka, *Nálezová zpráva OPD: Dokumentace a průzkum objektů v areálu zámeckého zahradnictví v Cholticích – část fíkovna*, Pardubice: NPÚ, ÚOP v Pardubicích, 2020, NZ 4/20, 39 s.

Architekt Johann Koch a jeho podíl na přestavbě vrchlabského zámeckého areálu v 70. letech 19. století

Lucie Némethová

Vrchlabský zámek nechal v polovině 16. století postavit tehdejší majitel panství, Kryštof Gendorf z Gendorfu. Třípatrová budova obdélníkového půdorysu se čtyřmi osmihrannými nárožními věžemi vznikla v těsné blízkosti gotické vodní tvrze a byla jednou z prvních světských renesančních staveb v Čechách. V roce 1575 zámek zasáhl požár, jehož následky byly definitivně odstraněny až při stavebních úpravách probíhajících v letech 1604–1614. Na této přestavbě se pravděpodobně podílel italský architekt a stavitel Carlo Valmadi. Další stavební úpravy exteriéru i interiéru provedli majitelé z rodu Morzinů, kteří panství se zámkem získali v roce 1635. Byl odstraněn portál se jménem Kryštofa z Gendorfu a třípatrový zámek o jedno patro snížen. Nárožní věže byly opatřeny cibulovými